

Gyukits György

Párkapcsolatok felbomlása a miskolci nyomornegyedekben

A kutatás célja, hogy feltárja a nyomornegyedekben a párkapcsolatok felbomlásának sajátosságait, és ezek szociális hátterét. Azért használjuk az általánosabb párkapcsolat kifejezést, mert a nyomornegyedekben ennek két formája figyelhető meg az élettársi kapcsolat és a házasság.

Köztudott, hogy a kutatás terepe - Miskolc -, a rendszerváltás előtt a nehézipar fellegvára volt hazánkban, majd ennek összeomlása után nagyon nagy arányú munkanélküliség sújtotta a várost. A rendszerváltást követően létre jött a szegénység egy magát a szocialistának nevező társadalomban ismeretlen formája, jóllehet ebben a társadalomban is létezett a szegénység. A rendszerváltás után kialakuló szegénységet nevezi a szakirodalom újszegénységnek (Spéder, 2002). A szegénység megváltozásának első tüneteiként a hajléktalanszállók megteltek – javarészt férfiakkal. Azért férfiakkal, mert a tartós munkanélküliség következtében családfenntartó funkciójukat elvesztvén felesleges teherré váltak. Így lett családjuk felbomlásán keresztül vezető életútjuk végállomása a hajléktalanszálló.

A továbbiak szempontjából lényeges, hogy a városban elkezdtek kialakulni javarészt a korábbi munkáskolóniák helyén a nyomornegyedek, ezeknek legjellemzőbb példái a Béke szálló, Számozott utcák és a Szondi telep. E munkáskolóniák a 80-as években még élhetőek voltak, legalábbis a rendszerváltás után kialakuló állapotokhoz képest, ahhoz hasonlóan, ahogy a budapesti „Dzsumbuj”-ről szóló szociografikus kötetben olvasható (Ambrus, 1984).

A folyamat gyorsan zajlott le, tekintettel arra, hogy e negyedek lakóinak többnyire nem voltak tartalékaik, a jobb helyzetűek, a vállalkozóbb szelleműek, pedig gyorsan elköltöztek az elslumosodó területekről. Az elköltözők üres lakásaiba, pedig illegális beköltözők érkeztek leginkább a miskolci agglomeráció elgettősodó településeiről, mint például Taktaszadáról, Sajószentpéterről, vagy akár olyan távolabbi településekről is, mint Ózd.

Az események kísértetiesen hasonlítanak a Bécs melletti munkásnegyedben - Marienthalban – történetekre a nagy gazdasági válságot követő időszakban, melyet Lazarsfeld és munkatársai vizsgáltak közvetlenül a gyár bezárása után (Lazarsfeld, 1999). A miskolci telepek életében a következő mérföldkő annak a generációnak a megjelenése volt, akiknek már a szülei sem dolgoztak – ez nagyjából a rendszerváltás után húsz évvel következett be. Itt egy életmód és ezzel együtt mentalitás beli változás figyelhető meg, amely az átalakult körülményekhez való folyamatos adaptáció során jött létre, és ennél a nemzedéknél teljesebb ki. Lewis nyomán ezt a szegénység szubkultúrájának nevezik (Lewis, 2002). Lewis e szubkultúráról írott tanulmányában olyan attribútumokat sorol fel jellegzetességként, mint a jövőtlenség, a gazdálkodás irracionálitása, a párkapcsolatok labilitása, az élettársi kapcsolatok elterjedtsége, a fiatalok terhe, az erőszak, valamint a bűnözés. Továbbá felhívja a figyelmet arra, hogy a szegénység szubkultúrája etnicizálódhat is, de nem minden esetben. Ilyen nem etnicizált slum volt például Lewis Mexikóvárosi belvárosi kutatási terepe. A nagy amerikai „néger” gettóban, mint például a baltimore-i (Kelly, 1998) minden bizonnyal etnicizált a szegénység szubkultúrája. Megítélésem szerint a kutatás helyszínéül szolgáló miskolci

nyomornegyedekben is az, a roma népesség felülreprezentáltsága okán, de fontos hangsúlyozni, hogy élnek itt szép számmal nem romák is.

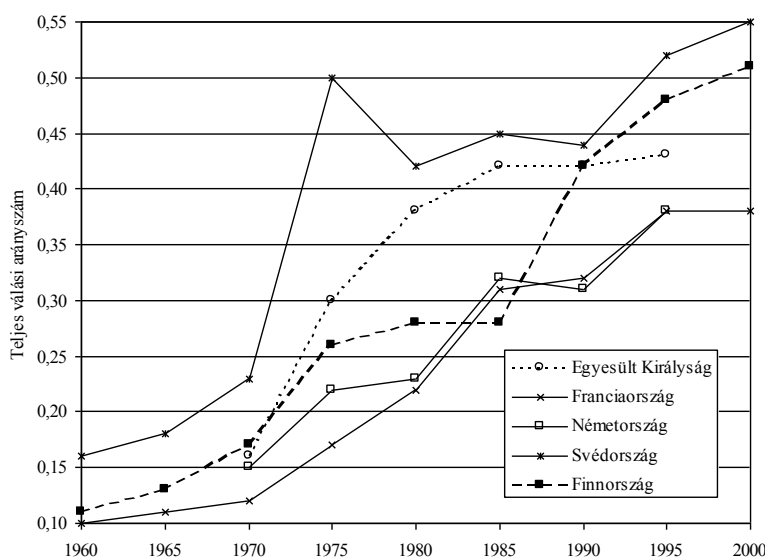
A város e „szégyenfoltjait” az utóbbi évtizedekben elkezdték felszámolni, így a Szondi telepen már lényegében csak az un. szocpol házak maradtak meg, a Békeszállón is az épületek többségét elbontották, és napjainkban a Számozott utcák vannak soron.

De ez egyáltalán nem jelenti a szegénység felszámolását is egyben. A most zajló eseményeket, úgy foglalhatjuk össze, hogy a telepfelszámolások következtében az ott lakók, olyan kertvárosi övezetekbe szorulnak ki, mint Lyukó. Itt többségében téliesítetlen lakóépületekben tengődnek, ahol gyakran még a víz sincs bevezetve, a csatornáról nem is beszélve.

Ahhoz, hogy a szegénynegyedek beli párkapcsolatok felbomlását értelmezhesük, ismernünk kell a házassággal, az élettársi kapcsolattal, valamint ezek felbomlásával összefüggő általános tendenciákat. Ezeket fogjuk az alábbiakban röviden áttekinteni.

Európában és az Egyesült Államokban a XIX. század végétől figyelhető meg a házasságok egyre nagyobb arányú felbomlása (Philips, 2004). A XX. Század második felében ez a tendencia meghatványozódik. Ezt szemlélteti néhány európai ország esetében az 1. ábra.

1. ábra A teljes válási arányszám alakulása Európa néhány országában 1960–2000-ig

Forrás: Recent, 2003.

Phillips három fő tényezőre hívja fel e jelenséggel kapcsolatban a figyelmet:

Egyrészt a jogi szabályozás megváltozására – azaz a válás lehetővé tételére, illetve megkönnyítésére, ez együtt járt a válás társadalmi megítélésének megváltozásával is. Ennek eredménye képpen az 1960-as évekre a válás már egyáltalán nem szégyellni és titkolni való dolog.

Másrészt a nők munkába állására, ami az elvált nők egzisztenciális alapjait biztosítja. Paradox módon ez a férfiak válási hajlandóságát is növeli, mivel számíthatnak rá, hogy a maguk mögött hagyott csonkacsaládot a nő már képes eltartani.

Végül, de nem utolsó sorban a harmadik, a házasságban az érzelmi faktornak a felerősödése, ami éppen lelki és nem a korábbi századokban általános gazdasági megalapozottsága miatt,

önmagában is labilisabbá teszi a házasságokat, mivel a párkapcsolatok minőségével kapcsolatos elvárásokat megnövelte.

Phillips felhívja egyúttal arra is a figyelmet, hogy e folyamatok következtében megjelenik, és egyre gyakoribbá válik az egyszülős – döntő többségében anya gyermek(ek)kel - családmodell, melynek igen nagy a szegénység kockázata, ami egyben a szegénység új típusát hívja életre. Rámutat továbbá arra is, hogy e szegénység típusban fontos szerepet játszik, hogy a volt férjek gyakran nem fizetik a törvényben előírt gyermektartásdíjat az anyának.

A fenti tendenciák mutatis mutandi Magyarország esetében is érvényesültek, a továbbiakban ezeket fogjuk áttekinteni, oly módon hogy a kutatásunk szempontjából lényeges szempontokra koncentrálunk:

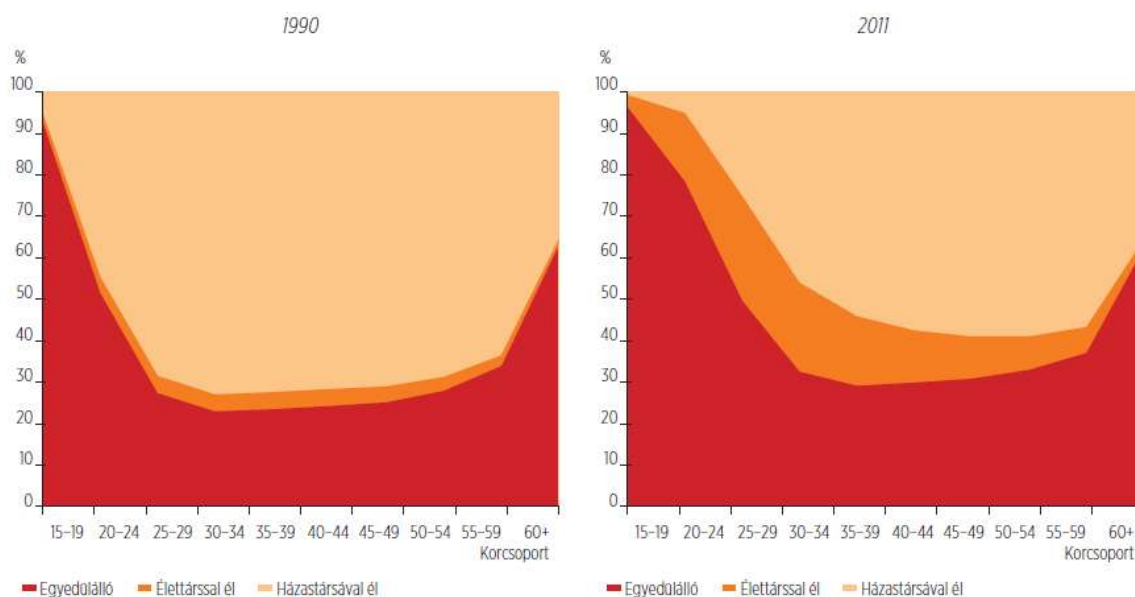
A 2. ábráról leolvasható, hogy Magyarországon a 70-es évektől kezd el drasztikusan csökkenni a házasságok száma, ami több tényező együttes hatásaként alakult ki. A folyamat egyik meghatározó eleme a házasodási életkor későbbre tolódása, ami a nők iskolai végzettségének emelkedésével is összefüggésben van (Somlai - Tóth, 2002), és ez az a tényező, ami továbbiakban számunkra is fontossá válik. A 2. ábráról leolvasható még a válások számának emelkedő tendenciája is. E két folyamat, mármint a házasságok csökkenése és a válások emelkedése vezetett oda, hogy napjainkban a házasságok közel 40%-a válással végződik.

2. ábra A házasságkötések és válások száma Magyarországon 1949-2011 között.

A házasságok csökkenésével párhuzamosan az élettársi kapcsolatok növekvő népszerűsége tapasztalható (3/a és 3/b ábra). A 3/a ábráról leolvasható, hogy középkorúak mellett a fiatalabb korcsoportokban is számottevő emelkedés tapasztalható az élettársi párkapcsolatokról, egy nem is olyan nagyon hosszú – húsz éves – időintervallumban.

3.a ábra A 15 éves és idősebb női népesség megoszlása párkapcsolati helyzet és korcsoportok szerint, 1990 és 2011.

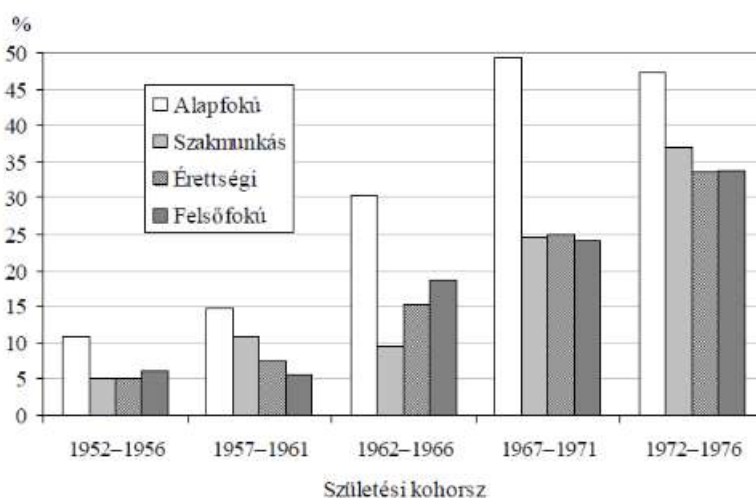

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás. 4. Demográfiai adatok, 2013.

Lényeges kutatási témánk szempontjából az élettársi kapcsolatok alakulásának iskolai végzettség szerinti megoszlása, ugyanis a nyomornegyedekben élő nők túlnyomórészt alacsony iskolai végzettségűek. A 3/b. ábráról látható, hogy a legalacsonyabb iskolai végzettségű csoportban mindig is a legnagyobb a huszonöt éves korig élettársi kapcsolatot választók aránya a többi magasabb iskolai végzettségű csoporthoz képest. Ráadásul az élettársi kapcsolat a legidősebb kohorszban még alig haladja meg a 10%-ot, addig a két legfiatalabban már több, mint 45%.

A magas és alacsony iskolai végzettségű csoport élettársi kapcsolata között azonban a szakirodalom nagyon eltérő életmódot feltételez.

3/b. ábra. A huszonötéves kor betöltéséig az első párkapcsolatot élettársiként választó nők aránya az összes nő között iskolai végzettség szerint az egyes születési kohorszokban Magyarországon. (Spéder Zsolt számítása)

In.: Életünk fordulópontjai panel. NFFT Műhelytanulmányok No.1. KSH – NKI. 38. oldal

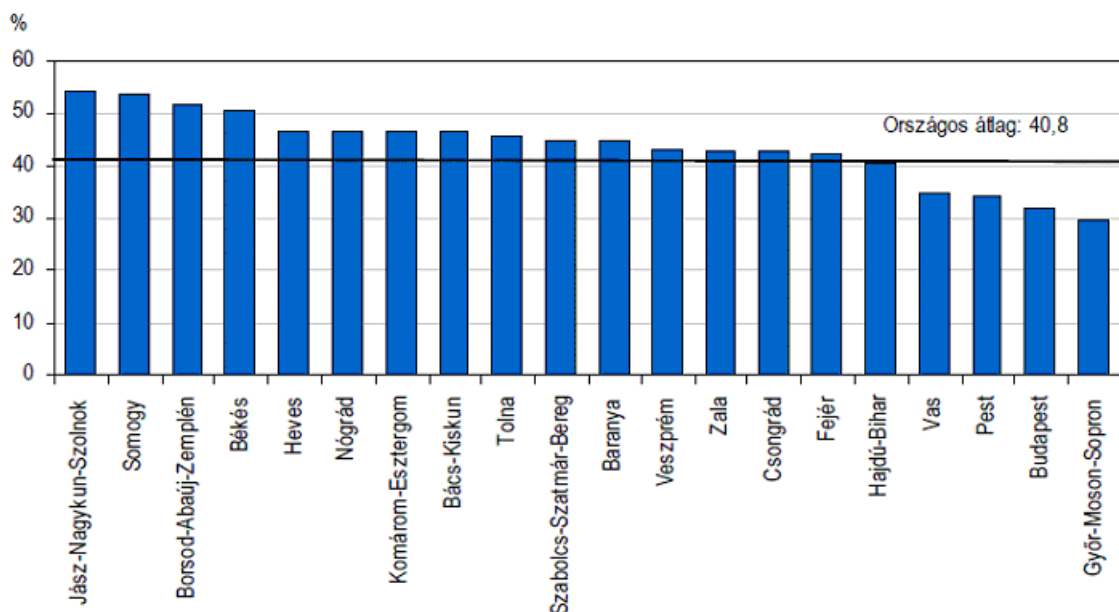
Részben az élettársi kapcsolat egyre gyakoribbá válásának következtében nő a házasságon kívül született gyermekek aránya (4. ábra), és ez minden bizonnyal hatványozottan igaz a nyomornegyedekben született gyermekekre, annak ellenére, hogy ezzel kapcsolatos adatok nem állnak rendelkezésre.

4. ábra A házasságból és házasságon kívüli születések alakulása 1990 és 2010 között Magyarországon

Borsod megyében legalábbis bőven az átlag feletti ez az arányszám (5. ábra), és itt a területi szegregációban élő mélyszegény népesség aránya is rendkívül magas.

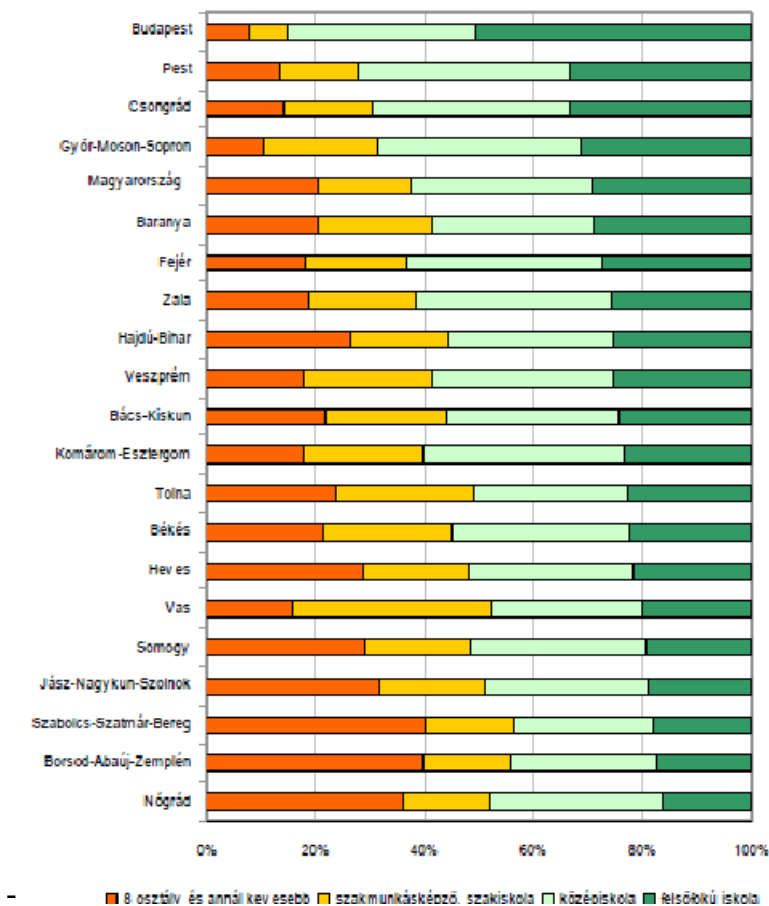
5. ábra. A házasságon kívüli élveszületés aránya megyénként 2010-ben.

In.: A gyermekvállalás társadalmi gazdasági hátterének területi jellemzői. KSH. 2012. október 13. oldal

Borsod megye tekintetében a 6. ábráról leolvasható, hogy a legfeljebb nyolc osztály végzett anyák az összes szülés közel negyven százalékát adják, így ezeknek a gyerekeknek a többsége nem házasságból születik.

6. ábra Az élveszületések megoszlása az anya iskolai végzettsége szerint megyénként, 2008.

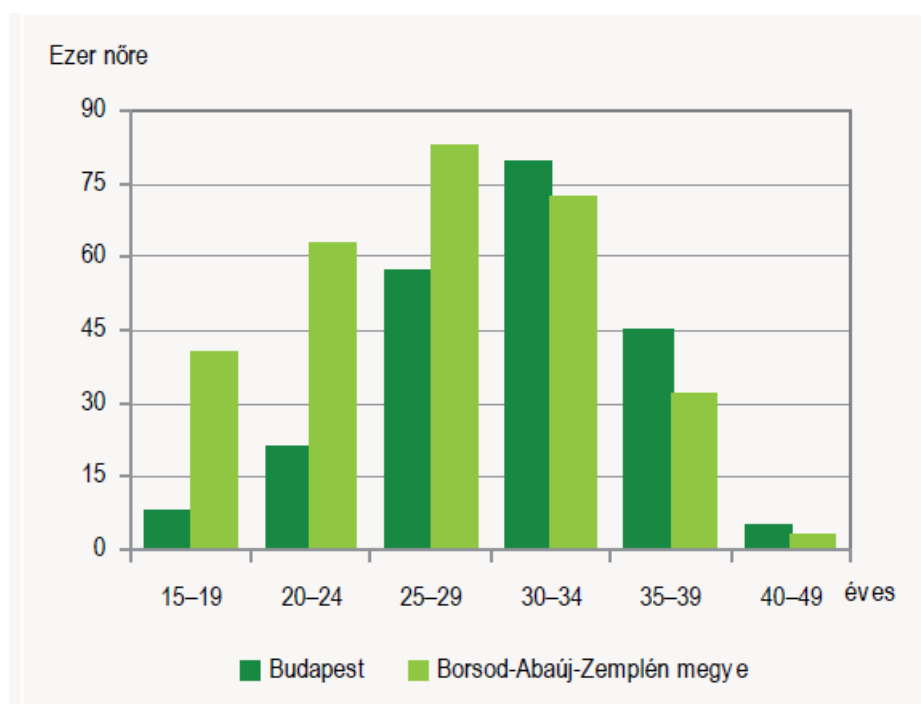

Forrás: KSH Területi különbségek. 2009. 11. oldal.

Továbbá jellemző, hogy itt sokkal fiatalabb korban szülnék a nők, mint például Budapesten (7. ábra), de Borsod szembe megye téren az országos trenddel is.

Fentiek alapján az körvonalazódik, hogy Borsodban más tendenciák figyelhetők meg: a gyerekek nagyobb eséllyel születnek alacsonyiskolai végzettségű és/vagy fiatal és fiatalkorú anyától, akik alacsony társadalmi presztízsük okán, az erre a csoportra jellemző élettársi kapcsolatban élnek. E tendenciák ennél fogva egy elslumosodó térség képét vetítik előre.

7. ábra A termékenység életkor szerinti profilja 2010.

Forrás: A hazai termékenység legújabb irányzatai. Statisztikai tükör. V. Évfolyam 80. szám. 2011. november 25. 4. oldal.

Módszer

A kvalitatív szociológia felmérés során félig strukturált interjúkat, illetve fókuszcsoportokat is készítettünk. Az adatfelvételezés folyamán számos nehézségbe ütköztünk, egyrészt az interjúalanyok kommunikatív készsége elsősorban alacsony iskolai végzettségük okán, sok esetben rendkívül szegényes volt. Továbbá a párkapcsolatok felbomlása önmagában is elég nehezen kérdezhető téma, és ez nem csak abban nyilvánult meg, hogy nem szívesen beszéltek róla, hanem abban is, hogy sok mindent elhallgattak. Ennek egyik példája, amikor az interjú végeztével kérdeztük, hogy hol van a mostani élettársa, és az interjúalany azt válaszolta, hogy most nincs itthon, később visszamentünk interjút készíteni vele is, és csak akkor derül ki, hogy a „most nincs itthon” azt jelenti, hogy évekig börtönben van. Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben a börtön stigmájától próbált menekülni a válaszadó.

További nehézség adódott abból is, amikor az interjúalany párja jelen volt a kérdezés során, - ez sok esetben nagyon rontotta az interjú használhatóságát -, hiszen olyan témát feszegettünk, amiről esetleg még soha nem beszéltek, vagy még inkább, bizonyos kérdésekről nem beszéltek idáig. Itt a probléma abból is adódott, hogy a lakóhely csak egyetlen helységről állt – többnyire egy szoba-konyhából. Ezen úgy próbáltam meg segíteni – ha az időjárás engedte – hogy javasoltam az interjúalanyunknak menjünk ki a szabadba a friss levegőre, de tipikus, hogy kisvártatva a párjának is tőlünk hallótávolságon belül akadt valami „halaszthatatlan” dolga.

Fentiek alapján, az tűnt a leghelyesebb módszernek, hogy a párkapcsolat felbomlásának történetét kérdezzük, és magát az elmesélt történetet próbáltuk tovább fűzni az interjúvázlat szempontjai szerint, amennyiben erre lehetőség adódott. Tehát nem mechanikusan az interjúvázlatot kérdeztük.

A fókuszcsoport esetében, ad hoc jelleggel az utcán már eleve beszélgető emberekhez hozzácsapódva, próbáltunk meg a párkapcsolatok felbomlása témáját „bedobva” beszélgetést kezdeményezni, ugyanis a nyomornegyedekben nem működik, hogy előre egyeztetett időpontban és helyszínen – például valakinek az otthonában - találkozzunk.

Összesen negyvenhat interjú és három fókuszcsoport készült. Az egyik fókuszcsoportot nem sikerült felvenni, mivel a résztvevők közül páran ebbe nem egyeztek bele, ennél fogva a csoportot követően írásos feljegyzés készült. A negyvenhat közül négy szakemberrel készült interjú: úgymint védőnő, családterapeuta, roma civil szervezet vezetője és gyámügyi szakember, a többi esetben elváltakkal.

Ahogy azt fent már tárgyaltuk az alanyok rossz kommunikatív készsége, a különféle zavaró külső tényezők, - továbbá, hogy bizalmatlanságból, nem akartak beengedni a házukba, ennél fogva az interjúzásra sokszor az utcán került sor, ami egyáltalán nem nevezhető ideálisnak körülménynek, ezért gyakoriak a rövid interjúk.

A miskolci kutatás helyszínei voltak a korábbi munkástelepből nyomornegyeddé váló telepek, valamint az elgettősodó kertvárosias területek, mint amilyen Lyukó, vagy a Vikend telep.

Eredmények

Az élettársi és házasság jelentése

A kutatási eredmények ismertetésének elején célszerű tisztázni mit gondolnak a megkérdezettek a házasságról és az élettársi kapcsolatról. Tesznek-e egyáltalán különbséget a két fogalom között, és ha igen, akkor szerintük miben ragadható meg az eltérés?

Az interjúalanyok, ha direkt rákérdeztünk, akkor egyöntetűen arról számoltak be, hogy nincs különbség a két fogalom között, ezt így összegzi az egyikük:

(Élettársi és házasság közötti különbség?) „Hát mi? Hát jóformán semmi. Ugyanúgy. Szerintem semmi. (Élettársiba van?) Nem esküdtünk meg. Hát minek. Megvagyunk így is.”

Tulajdon képen ez egyfajta elvi hozzáállást jelent, ami azt is mutatja, hogy nincs a házastársi kapcsolat melletti ideológiai háttér, - például vallásos meggyőződés, vagy valamilyen érdek. Ha azonban tovább firtatjuk a kérdést, azért akadnak különbségek is. Az egyik választásban, az élettársi kapcsolat kötetlenségét hangsúlyozzák:

„Nincs kötöttség, akkor megy el, amikor akar.”

Az interjúalany, - aki egyébként férfi, pár szóval fejezi ki a lényegét: *„akkor megy el, amikor akar”*, tehát, - mint ahogy ezt a továbbiakban a kapcsolatok felbomlásának történeténél majd láthatjuk, – senki semmire nem tarthat igényt (főleg a férfi). És ez a férfi interjúalany számára is evidens.

A következő típus ezzel szemben a házasság adminisztratív kötöttségét, mint terhet említi:

„Ha elválunk mennyünk válóperre? Bonyolult ez.”

Ugyanígy egy másik interjúalany:

„(Mi az élettársi?) Hát ennek úgy fogalma nincs, mert öt év után olyan, mint a házasság. Nyilvántartás szerint is olyan, mint egy házasság. Különbség nincs közte csak egy papír, hogy házasok legyünk Nem tartottuk fontosnak, hogy házasok legyünk. Csak a baj van vele, hogyha valaki házas és el akar válni. Hogy ez ezé, az azé, - osztozkodás.”

Tipikus, hogy zavarosak az elképzelések az élettársi kapcsolat és a házasság közötti jogi különbségről, ami mögött az húzódik meg, hogy valamit hallottak erről – többnyire a kapcsolati hálójukon keresztül, vagy a médiából, de valójában nem tudják. A lényeg azonban benne van az idézetben: a házassági kapcsolatnál van papír, amiből csak baj származhat.

A házasság és élettársi kapcsolat fogalmi meghatározásának a fentiekből is következően, további fontos jellemzője, hogy nincs éles határ közöttük. Tereptapasztalataim alapján inkább korosztály beli különbség van, az idősebbek inkább házasok a fiatalokra sokkal inkább az élettársi kapcsolat a jellemző, ezt Spéder számításai is alátámasztják (3/b. ábra), ugyanis éppen a rendszerváltás idején 18-23 éves korcsoportban, akinek iskolai végzettsége nem több, mint nyolc általános, az élettársi kapcsolatot választók aránya a korábbi harmincra ötven százalékra emelkedik. Mi állhat-e jelenség mögött?

Véleményem szerint a szegénység szubkultúrája (Lewis, 2000):

Az idősebbek a rendszerváltás előtt kötötték meg házasságukat, amire más szóval a késő Kádár korban került sor, s ez az időszak ennek az alacsony iskolai végzettségű csoportnak még biztos egzisztenciális háttérrel tudott biztosítani, értve ez alatt, hogy volt kaja és volt hol aludni – ha másutt nem is, de egy munkásszállón. Szegények – a korszak társadalomtudományi terminológiáját használva megfosztottak – depriváltak (Kolosi, 1987) voltak, de mi volt ez az un. több szempontból hátrányos helyzet, ahhoz a mélyszegénységhez képest, ami a rendszerváltás után erre alacsony iskolai végzettségű, a későbbi nyomornegyedekké váló telepi szegregátumokban élő népességre várt. Kilakoltatások, vagy ha ezt megúszták, akkor a lakóhely teljes leamortizálódása és gyakori éhezés.

A rendszerváltás után kialakuló szegénynegyedek népességének, a fennálló körülményekhez való adaptálódása során alakul ki a szegénység szubkultúrája: ha az egzisztenciális feltételek nem stabilak, akkor ez tükröződik a legalapvetőbb társadalmi intézményben a családban is, és ezért választják a kötöttségektől, és adminisztratív terhektől mentes élettársi formát.

További fontos tényező az élettársi kapcsolat választása mellett, hogy nem kerül pénzbe. A fia esküvőjéről ezt mondja az egyik interjúalany, aki a hírhedtté vált Lyukón egy fabódében lakik:

*„A nagy fiam most házasodott. Nagy lagzi, eddig háromszázezer ... a menyecske nagyon követelőzik neki nem volt elég a nyolcvanezer forintos ruha, száznegyvenezerért kell. De már kijelentették, hogy limuzin is kell, hintóval, igen, tizenötzer forint egy óra hosszára... Negyven személy. A lánynak a szülei semmit nem segítenek, csak mindent a fiú álljon. ... Kell egy eljegyzési gyűrű, meg egy kísérő gyűrű.
(Feleség, ők gazdagok?) Kenyérből nem ettek eleget, csak vágyakoznak. Ment a lány a fodrászhoz tízezer forintért. Tizenötezer forintból éljen meg az a fiú (a fia), még a bérletet se váltotta ki.”*

Fenti sorokat olvasva talán nem véletlenül asszociálunk Szabó Zoltánnak a Cifra nyomorúságára, ami mögött egyrészt a kivagyiság, másrészt a „tisztességgel megadni a módját” keveréke húzódik meg. Megadni a módját, ahogy dukál, de ez a nyomornegyedek lakó számára szinte elérhetetlen - ezért is válik az élettársi kapcsolata szegények házasságává. A házasságra persze mindenek ellenére sor kerülhet:

„Elvettem feleségül - törvényes házasok (vagyunk) egy éve. Csütörtöki napra esett, akkor nem kellett fizetni.”

De ennek nem sok értelme van, kivéve, ha a leendő házaspár vallásos:

„Azért döntöttünk a házasság mellett, mert én most járok egy gyülekezetbe, - a Jehova Tanúi -, mivel isten felé úgy illik, hogy férj és feleség ... mivel az élettársi kapcsolat olyan, mint egy vad házasság, ezért is házasodtunk össze, meg azért is, mert szeressük egymást”

Vagy a házasságtól valamilyen anyagi előny remélhető:

„Egy évig voltunk élettársiba” ... „Volt esküvő, már úgy hogy tanácsi, ilyen polgári. (Volt lagzi?) Nem, hát ezért is, csak azért, mert akkor csak úgy lehetett lakást vásárolni, hogy férj és feleség, azért.”

De ez megfordítva is lehetséges:

„(Élettársi és a házasság között a különbség?) Nekem semmi. Megmondom az igazat, húsz éve élünk együtt, nekem a férjem az első meg az utolsó. Mi anyagi okokból kellett, hogy elváljunk. .. Hát, mert bejött az a törvény, hogy neki se volt munkahelye, nekem se volt munkahelyem, és egy családba csak egy ember kaphat szociális segélyt. Egy fő. És nekünk hirtelen el kellett válni, mert nekem az a huszonnyolcezer forint az a lakbéretem fedezte. Hát ennyi volt az egész.”

Fentieket összefoglalva látható, hogy a megkérdezettek nem tulajdonítanak nagy különbséget a házasság és az élettársi kapcsolat közötti különbségnek, amit azzal a megfigyeléssel egészítenék ki, hogy ha valaki együtt „jár” valakivel vagy élettársi kapcsolatban van, e között is bizonytalan az átmenet. Talán az összeköltözés, ami a pár és a környezete számára nyilvánvalóvá teszi az élettársi kapcsolat létrejöttét. Azonban a későbbiek során látni fogjuk maguk az élettársi kapcsolatok is rendkívül ingatagok: a pár egyik tagja elköltözik, majd kisvártatva visszajön. Erről számol be a családterapeuta is a vele készült interjúban:

„Amiben másabb, hogy sokkal gyakoribb ez a szétköltözünk - összeköltözünk. Ha összevesznek, gyakran van, hogy valamelyikük elmegy.”

Úgy, ahogy az egész életük bizonytalanságban telik, mert bizonytalan a munkalehetőségük, bizonytalan a lakóhelyük, éppúgy bizonytalan a párkapcsolatuk is.

A párkapcsolatok felbomlásának okai

A párkapcsolatok felbomlásának közvetlen oka néhány főbb típusban összefoglalható. Ezek közül az első a hűtlenség, ezt illusztrálja az alábbi interjúrészlet:

„Elhagyott. Elment dolgozni, azt megismerkedett másik emberrel. ... Telefonált nekem, Férjhez ment és kész. ...Jött volna ő, mert megbánta.... Én még azóta nem vettem vissza.”

A hűtlenségen belül jellemző, hogy egy éveken - évtizedeken keresztül működő kapcsolat úgy szakad meg, hogy a férfi egy fiatalabb nővel megismerkedik, és ezért válnak szét:

„Hát elment a városgazdához dolgozni, és összejött egy kislánnyal. ennyi történt. ... Most egy éve. ... Egy nap alatt történt ... Tizenhét éves, ...láttam.
(Mit mondott?) Semmit. Tagadott mindent. Hát én küldtem el. (Utána milyen volt, amikor elment?) ... Szar. Sőt, hát még a mai napig. (Miért?) Hát tíz évet leéltem vele, mégis, nem lehet elfelejteni ... Ennyi.”

Vagy ugyanez a típus a fiatal nő szemével, akihez egy idősebb, már párkapcsolatban élő férfi közeledik:

„Hát fiatal voltam, bolond voltam befolyásolható voltam. (Hány éves volt?) Hát tizenkilenc. És ugyebár neki volt gyermeke, felesége, de én ezt nem tudtam. Én évekig úgy éltem vele, hogy én ezt nem tudtam, hogy van két gyereke - felesége, és ez így vége lett. Én azt mondtam, én nem akarok beleszólni, én nem akarok a gyerekeket elválasztani az apjától. ...
Hát én még ezek után is megbocsátottam neki, hogy felesége van meg gyerekei Utána meg itt hagyott engem, kiment Angliába. Kétszer adtam neki lehetőséget, becsapott átvert.”

Vagy egy másik példa, a börtönbe került férfit a nő elhagyja, amíg a börtönben van:

„Én is élettársit éltem, csak elmaradtam tőle, mivel másikkal összeállt. Egy éves lányomat is elvitte. Most ebbe élek. ... Szétbasztak a börtönbe, Másfél évet nem láttam. ... A csap mellett ismerkedtem meg vele, Mondtam neki hogy mi van. ... Összeálltunk. Felvertem, a gyereket is. Osztt akkor ennyi, ebbe élek. ...
(Visszafogadná?) ... Nem. Nem tudnám megbaszni. (Miért?) Hát hogy lenne gusztusom. Hát, mikor már szétbaszta minden. Hogy nyúljak hozzá, egy ilyenhez?”

Ehhez a kérdéskörhöz tartozik még a féltékenység is, ami a kapcsolatot megmérgezi, és végül e miatt hagyják el egymást:

„Nagyon sok szélsőségesen féltékeny férfi van ezekben a családokban, akik birtokolják az asszonyaikat. Nem is kell rá okot adni, hogy valamit félre értsenek, ha valaki nagyon birtokolja a párját. Ha elmegy a boltba abból is van konfliktus....”(családterapeuta)

A második, amikor a pár szülei a kapcsolat felbomlásának okozói, ezt illusztrálja az alábbi idézet:

„Nem házasodtunk először össze. Először vad házasságba éltünk, meglett a harmadik gyerek jóval utána házasodtunk. ... Nyolcvanhétbe ismerkedtünk meg, és kilencvenhétbe házasodtunk meg ... mert akkor én voltam rajta, hogy házasodjunk össze. Mert külön is voltam édesanyámnál a gyerekekkel. Azt ígérte, hogy megváltozik, akkor nagyon anyás volt, mindent az anyja irányított, a pénzt kezelte az anyja, ha azt mondta, álljon fejre, fejre állt., én kaptam a gyest, ő dolgozott akkor a kohászatba. ... Mondtam neki én veled vagyok miért anyádnál kell lenni a pénznek? ... Na, akkor én otthagytam, hazajöttem anyámhoz, ő megjelent, hogy megváltozik, menjünk külön albérletbe, kerestünk albérletet. Utána első három nap szép volt jó volt, mint a mesébe. ... Kezdődött szépen minden előről, jött az anyja mindennaposan pénzért, albérlet mellett pénzt kellett adjon az anyjának, ilyen dolgok ...”

Vagy egy másik esetben:

„Családja volt a probléma. Nem egyeztek bele, amibe nem kellett volna. Csak nem egyeztek bele kellett volna, csak nem egyeztek bele. Ő falun lakik, én itt lakok Lyukóba. Prügön (lakik a lány a szüleinél) Nem tudom megérteni, nem tudom. Anyu, az anyukája azt mondta, hogy tizennyolc év, az csak tizennyolc év. .. Hát tizennyolcéves volt, amikor a gyerek megvolt már. ... Így nem lehet csinálni családot. A szülők nem egyeztek bele, hogy nem tudok mit csinálni’

A kissé zavarosan elbeszélte történet lényege, hogy a tizennyolc éves lánynál tizenegy évvel idősebb élettárs nem rendelkezik kellő „egzisztenciával” és ezért a lány szülei nem engedik, hogy a lány elköltözzön a férfival és az időközben megszületett gyermekkel a hírhedt Lyukóba, - napjainkra a legnagyobbá váló miskolci nyomornegyedbe.

A szülőkkel való konfliktusok kialakulásában, illetve ezek felerősítésében szerepet játszik a szegényes lakókörnyezet, ahol gyakran egyetlen szobába zsúfolódik össze akár három generáció is, ennek következtében például intimszféra sincs, így minden a többiek szeme láttára – füle hallatára zajlik. A szegénységnek ennél fogva a konfliktusok új dimenzióinak konstruálásában meghatározó szerepe lehet, ami egy középosztály beli megfigyelő számára közel sem evidens.

A harmadik típus, ami a párkapcsolatok felbomlásában kiemelkedő szerepet játszik az a szenvedélybetegség. A kérdés során a kábítószer nem említette egyetlen interjúalany sem, de korábbi kutatásokból (Gyukits – Sándor, 2003) tudjuk, hogy a sziputól kezdve a heroinig, a legújabb szintetikus drogokon át, mindenféle kábítószer jelen van a terepen, talán csak a kokain képez ez alól egyetlen kivételt. Amivel viszont gyakran találkoztunk az az alkohol:

„(Miért váltak el?) Az ital végett. Az itala meg volt. ... Á nem, amikor megismertem egyáltalán nem ivott. Hogy bántott volna minket? Hál istennek olyan nem volt. ... (Ki mondta, hogy vége?) Hát én. Bezárod a kaput magad után, azt el lehet menni. ... Feltettem neki a kérdést vagy a családod vagy az ital. ... Ment.”

Hogy a szegénység szubkultúrája mennyire megengedő a túlzott alkoholfogyasztással – és tulajdon képen az alkoholizmussal szemben azt jól illusztrálja az alábbi idézet:

„Igen az alkohol is közre játszott, mert hogyha mondjuk a férfi többet iszik a kelletnél, a nő az nem úgy fogadja el ahogy kéne- Ebből is nagyon sok konfliktusok vannak. (A nőnek el kell

fogadni ilyenkor?) Nem minden esetben, ... ezt akkor fogadja el a nő a férfival szemben, ha a nő is néha napján (nevet) felönt a garatra, néha napján és így meg tudnak egyezni. De hogyha csak az egyik fél csinálja, mert például azért, mert bánatja van, és azzal feledteti magát, vagy öröme van és örömebe. (Mennyit kell inni, hogy baj legyen előle?) Annyit nem tud inni senki, hogy baj legyen belőle, mindenki saját maga irányítja ezt az alkoholt. Ha valaki normálisan tud inni, nem kötözködik, nem garázdálkodik, hogy ő a Jani, ő az erős. Tudja kontrollálni magába az alkoholt. Hogyha be is rúg, jól érezte magát, lefekszik és alszik. ... Vannak olyanok, akik ettől erősnek érzik magukat.”

A szenvedélybetegségekkel kapcsolatban, amit még említettek az a játékgépezés:

„Vele volt rosszabb,elküldtem gyógyszerért, elgépezte.”

A negyedik típus a bántalmazás:

Nagyon féltékeny volt. ... Amikor megjött a harmadik gyerek, én a negyediket, már nem akartam. És mondta is nekem, hogy azért nem akarom, mert mástól van..... Nézte, hogy hol vagyok, kivel beszélgetek. ... nagyon sokat elszökdöstem tőle így gyerekekkel és gyerekek nélkül, volt rá példa. Mert nagyon sokat bántott, és a gyerekeket is, és ezt nem hagytam. Mondtam, hogy inkább engem üssön mint a gyerekeket. (Miért?) Hát féltékenység, meg játékgép. A fizetésemért simán elgépezte.”

Végül a meg nem értés az utolsó típus, amit, noha nem reprezentatív a kutatásunk, de talán mégis jelzés értékű, hogy szemben az oly gyakran előforduló alkohollal, csak egyetlen esetben említették, mint a kapcsolati krízis okát:

„Nem a megélhetési probléma, hanem azzal, hogy mi nem értjük meg egymást. ... Úgy alakítja, hogy én legyek a hibás. ... És a végén úgy magyarázza, hogy miért költöttem el, ... és akkor mégis engem hibáztat, hogy miért költöttem el. (Es mire költi?) Azt nem tudjuk.”

A meg nem értettség, mint az idézetből is látható egy megélhetés szempontjából problémamentesnek mondott kapcsolatban jelenik meg. Tehát a meg nem értettséghez, mint okhoz egy bizonyos életszínvonal kell, ezáltal egyfajta középosztályi jelleget kölcsönözve neki. Az igazsághoz hozzá tartozik, hogy az olyan deviáns magatartásforma, mint például az alkoholizmus, a meglévő szűkös erőforrásokat is eliminálja, és teremt szociális krízist az amúgy is szegényesen élő családokban.

Utoljára még egy megjegyzést kell tenni: a különféle okok természetesen együttesen is jelentkezhetnek ezt az állításunkat illusztrálja az alábbi idézet:

„Részegen jött haza, követelte az ételt. Ha nem olyat főztem, kidobálta az ablakon, szóval ilyenek voltak. Én meg... csak adok egy esélyt, csak adok egy esélyt. És már meguntam a sok esélyt. Megcsalt nem is egyszer, szemem láttára is. Nem ez a Tetemváron volt. Utána meg már, hogy felnőttek a gyerekek. A kisebbik lányomnak is már gyereke van, a fiam külön életbe van, a másik lányom megint férjhez ment. Úgy döntöttem, hogy itt a vége, kész lezárom a múltat. Én tovább nem idegeskedek, nem eszem a kefét, igyon amennyit akar, azt csinál amit akar. Én otthagytam a házat neki (Tetemváron) és én jöttem el. (Válóper?) Hát már el voltunk törvényesen válva, csak így élettársi viszonyba voltunk. Semmi lényege nem volt, hogy mi elváltunk, ugyanazt csinálta.”

Talán a kapcsolatok felbomlásának okairól való beszélgetés során a legfeltűnőbb a szegényszubkultúra tagjaira olyannyira jellemző tömör, tömondatokból álló beszédmód, illetve nyelvezet, amiről már a módszertani részben is ejtettünk szót, és ahogy ez a fenti interjúrészletekből is kiderül. Ez persze nem összekeverendő Móricz által tökéletesen ábrázolt paraszti kultúra nyelvével, ahol a rendkívül gazdag szókincsből választják ki a szereplők a helyzethez illő legmegfelelőbb kifejezéseket. A szegénység szubkultúrájában ugyanis egyszerűen nincsenek szavak. Ahol szegényes a szókincs ott szegényes a gondolkodás is. Ez tükröződik abban, hogy egy olyan, az egész életüket meghatározó eseményről, mint elhagyta a párjuk, csak pár mondatot tudnak beszélni.

Ez egy lepusztult nyelv, épp olyan, lepusztult, mint a ruházatuk, a lakhelyük, és mint az egész életük. E nyelvezet, tehát végső soron hű tükörképe a szegénység szubkultúrájának.

Hogyan alakul ki ez a nyelv, ez egy összetett dolog, csak egy tényezőre hívnám fel a figyelmet, mégpedig témánk szempontjából is fontos kérdésre, ami párkapcsolatok milyenségében rejlik.

Ezt egy esettel szeretném illusztrálni: A vonatra Miskolcon felszáll egy pár egy hat év körüli gyerekekkel. Budapestre mennek a rokonokhoz. A férfi most szabadult a börtönből. Jól lehet látni, ahogy egy köteg húszezrest számol. Odaszól a nő: „Ez ma a rokonokkal mind el lesz gépezve”. E megjegyzést követően a férfi brutálisan összeveri a nőt. A nő összeszedi magát és ölébe veszi a gyereket, úgy tíz percig nem beszélnek, majd a nő felemeli a gyereket és a férfi felé fordítja, és ezt mondja: „nézd má, nem beszél”.

A párkapcsolatok felbomlásának következményei

A párkapcsolatok felbomlásának következményeit tárgyaló témakör elején vissza szeretnék térni a házasság és élettársi kapcsolat különbségére, ugyanis eddig egy nagyon fontos kérdésről még nem esett szó: Az élettársi és házasság között annak ellenére, hogy az interjúalanyok elviekben nem sok, de a kapcsolatok felbonthatósága tekintetében lényeges különbséget látnak, erről így nyilatkozik az egyikük:

„Nem is bánom, hogy nem mentem hozzá férjhez, csak élettársi, akkor máig nem tudtam volna, így is nehéz volt tőle megszabadulni. Ha meg felesége lettem volna, akkor meg egyáltalán nem. Így utólag nehéz, de még mindig jobb.”

Vagy egy másik esetben, csak anyagi okokból egyezik bele a férj a válásba:

(Miért váltak el?) Mert akkor jött divatba, hogy ketten nem kaphattak szociális segílyt, Így nem kaphattam a gyerekekre a nevelésit, akkor így belement. Hát én örültem, hogy ő belement, mert akkor nem volt ez a kalamajka a gyerekekből se, meg az se, hogy nem akar elválni Így könnyen belement, hogy közös beleegyezés.”

Véleményem szerint a kapcsolatok felbomlásának legsúlyosabb következménye azok a traumák, amelyek a gyerekeket érik. Így számol be erről az egyik interjúalany:

„(Korábban élettársi kapcsolatban voltak) Összeházasodtunk és már este megvert. Berúgott, A gyerekek miatt, mert úgy gondoltam, ha most elmegyek, - anyámmal se lehetek örökké - ...ha most itt hagyom, félttem a gyerekeket elveszik intézetbe. Végülis csak ezért tūrtem neki - a gyerekek miatt. ... Még öt évig együtt, maradtunk. ... Megszült a lányom és még kiskorú volt és nem akartam, hogy a gyerek és az unokám is az intézetbe kerüljön, és így tavaly véglegesen szakítottunk.”

Az interjúalany próbálja a két alternatíva közül: verés vagy elveszik a gyerekeit és az unokáját a kevésbé rosszat választani, és így marad a verés. De nem kérdéses, hogy ezek a gyerekek lesznek azok az iskolában, akik a családjuk szétesésének maradandó élményeinek következtében kezelhetetleneké válnak és végigbukdácsoznak a nyolc osztályt, majd a tartós munkanélküliek táborának gerincét alkotják.

Vagy egy korábbi idézetben szereplő férfi, aki az élettársát és a gyerekeit is rendszeresen bántalmazza, és az anya azt mondja az élettársának, hogy inkább őt, és ne a gyerekeit verje. Vajon pusztán véletlen, hogy ebben a családban az egyik gyerek kábítószerrel való visszaélés miatt börtönbe kerül?

A család felbomlása alatt és után a gyerekeket, és mint az idézetekből látható, hogy az anyát is éri lelki trauma, ami az interjúalany „idegességként” definiál. Az „ideg”, az „idegesség” kifejezés a szegénység szubkultúrájában gyűjtőfogalma a legkülönbözőbb, akár nagyon súlyos mentális betegségeknek. Tehát, amikor az interjúk során többen is, az idegességet említik ez, semmi képen sem azonos jelentésű a középosztályi elnevezéssel (Gyukits - Sándor, 2003).

E csonkává váló családokban a gyerekeket érő traumákon túl, sok szempontból problematikus a fiúgyerekek szocializációja is. Erről így nyilatkozik a megkérdezett családterapeuta:

„A másik, amikor a nővel, az anyákkal dolgoztunk, azt látta, és most visszakanyarodnék, a fiúgyerekek furcsa eltorzult helyzetéhez. Ilyenkor az anyák egyedül maradnak, a fiúgyerekeket beemelik a férj szerepbe, olyan, mintha kis társukká emelnék a fiúkat, kényeztetik tovább, mint a korábbi, exmacsó párjaikat. És akkor a lány gyerekekkel együtt kiszolgálják a fiúgyerekeiket.”

Fenti szocializációs kérdésnek egy paradoxona, hogy a fiúk számára nincs, vagy amíg együtt volt a pár, nincs működőképes férfiszerep mintájuk sem, és később ők öröklik a volt élettárs pozícióját a csonka családban.

A családok szétesésének következő súlyos problémahalmaza a lakáskérdés megoldatlansága, amit többnyire maga a válás idéz elő, és mint az alábbi idézetből látható, ugyan születik jogi megoldás, de valójában úgy „oldódik” meg az ügy, hogy közüzemi tartozás miatt elárverezik a közös ingatlant, tehát mind két fél rosszabbul jár:

„ Hát a Tetemváron, az hát közös tulajdon volt, fele ház az enyém, fele ház az övé. A bíróságon úgy egyeztünk meg, hogy lent az alsó házban én vagyok a gyerekekkel. A gyerekekkel is úgy lett, hogy én vagyok a gyámjuk, és én vagyok a felelős. Igen, de ez csak papíron szerepelt, a valóságban nem így volt. Minden az ellentéte irányába, ugyanúgy maradtak a dolgok, ahogy voltak. A papíron amit meghagyott a bíróság, az papíron volt. Hiába, amikor elmentem a rendőrségre, ... kijárt a családvédelmis elmondtam nekik mindent, hogy az van, mint van, hogy nem tudom kitenni a házból, mivel a fele lakás az ó nevén van, és énekm ki kéne fizetnem ahhoz, hogy ki tudjam tenni véglegesen. Ha eladom a lakást, akkor a gyerekekkel akkor én hova megyek? Ő nem egyezett bele abba, hogy eladjuk a lakást. Úgyhogy ezért maradt ez is annyiba.”

A jogérvényesítés nehézségeire hívja fel a figyelmet az alábbi idézet is:

Ilyen kis dolgok. Nem ilyen nagy verésre kell gondolni, hanem pofon, hátba vágás ... mert neki agyilag volt baja Mert hozzám kerültek a gyerekek végleg, mert én elszöktem a két kicsivel anyaoththonba, meg hozzám került bírósági úton az összes gyerek (4 gyerek), meg ugye a lakás, az az enyém, mert én vettem. ... elmeorvosi vizsgálatra, ott derült ki, hogy neki

agyilag baja van. Nem normális. Skrizofrénes, üldözéssel beteg elme, ez volt nála. Nem tudott a bíróságom felmutatni semmit, igaz én anyaotthonban voltam, de nekem jártak a gyerekek rendszeresen iskolába. ... Elintézték bírósági úton, hogy ne tartózkodjon itt a lakásba.

Szomorú érdekessége az esetnek, hogy az anyának kell anyaotthonba menekülnie a négy gyerekkel, az agresszív és skrizofrén apa elől a saját otthonából. Úgy, hogy az apa korábban több nőt megerőszakolt, és ezért börtönben is volt, majd a saját fiával is közösült, - ekkor menekült el anya otthonról.

A másik problémátípus a tartásdíj nem fizetésének kérdése. A nyomornegyedekben ez egyrészt azért nagyon súlyos probléma, mert a férfiak többnyire munkanélküliek, vagy feketén dolgoznak, tehát legális foglalkoztatással nem rendelkeznek, ennél fogva tartásdíj fizetésére nem kötelezhetőek. Ennek illusztrálására álljon itt az alábbi idézet:

„Nekünk van egy közös tulajdonunk, gyerektartás fejébe ő azt mondta, hogy erről lemond, mert én akkor abba a házba voltam a gyerekekkel. ... (Lemondott a házról?) Igen, mert én feljelentettem őt gyerektartás miatt. És azt mondta, hogy amennyiért én feljelentettem, mert háromszázezer forintot küldtek ki neki - valahogy így. És azt mondta, ügyvéd által lemondja azt a részt, amiért őt megbüntetnék, lemondja a gyerekekért, lemond a házról, csak vonjam vissza. ... Még nem mondtam le, mert még ő sem tette meg, amit ígért. (Lehetne tőle kapni?) Hát nem. (Ő dolgozik?) ... Nem, munkanélküli, Hát ő dolgozik így feketén, külföldön is.”

Az alábbi esetben, ami egyébként a tipikus a volt élettárs nem csak anyagilag nem támogatja az anyát, de semmilyen vagyontárgya sincs, amivel később kárpótolni lehetne a hátrahagyott családját:

*„A végén már összejött egy másikkal és azért is mentünk szét. ... (Szétmentek, egyedül volt?)
„Igen, amikor szétmentünk én egyedül voltam, kettő évig a két kicsivel. Nehéz volt, mert egyedül, kicsike volt mind a kettő, de hála istennek volt segítségem is. ... (Kivel, mert hát mondta, hogy a Gyermekvárosból jött Édesanyám. (Miben mutatkozott meg, hogy nehéz?)
Hát idegesebb voltam, de a gyerekek nem érezték, hogy nehéz. Mert próbáltam őket minél több helyre vinni, minél többet velük lenni, meg ilyesmi. ...
(Anyagilag támogatja az élettársa?) Semmivel. Most két hónapig dolgozott.
(Amikor elment maradt utána valami?) A gyerekek. (Ágy? TV?...) Semmi. (Osztozkodás?)
Dehogy, - csak magát vitte. ... (Volt valami értékes cucc?) Semmi. ...
(Segített valaki?) Hát ugye anyósomék segítettek, sógornőim, szüleim is, ha tudtak. (Mivel tudtak segíteni?) Hát támogattak anyagilag. (Mennyivel egy hónapba?) Változó volt, nem sokkal, tízezer forint.”*

A fenti idézetben, még érdekes az is, hogy kinek a segítségére számíthat a csonka család. A szakirodalom felhívja a figyelmet a középosztály és az alsó társadalmi csoportok kapcsolati hálójának különbözőségére (Granovetter, 1994). A slumokban élők tekintetében jellemző, hogy az itt élők kapcsolati hálója nem terjed túl a közvetlen ismerősi és rokoni körön, ezt Granovetter hátrányként definiálja a kapcsolati hálóra, mint erőforrásra való támaszkodás során, a fenti idézetből azonban látható, ez a kapcsolati kör létfontosságúvá válhat olyan krízisszituációkban, mint a válás.

A párkapcsolatok felbomlásának további következménye az anyagi ellehetetlenülés. A még működő párkapcsolatban élők is nagy szegénységben éltek, de a szétválás, és ennek

következtében kialakuló egyszülős családmódel anyagi helyzet katasztrófális, ezt példázák az alábbi idézetek:

„Három gyereket hagyott hátra. Hát hogy mondjam mai napig se tudunk anyagilag túllépni. Hát azért csak egy ember volt. (Ő dolgozott?) Persze. (Hol dolgozott?) Amikor kapott munkát. (Ilyen alkalmiba?) Igen. (Most volt húsvét, küldött valamit?) Most nem. (Karácsonyra?) Igen. (Mit?) Pénzt. (Mennyit?) Tizenötöt.”

(Válas után) Hát mi annyiból élünk, amennyit kaptunk a gyerekekre. Anyáék segítségükkel. (Mennyit tudtak adni?) Hát amikor. (Alkalmanként?) Igen. (Mi volt a legtöbb, amit adtak?) Hát húsz-huszonötezer. (És általában mennyit tudtak adni?) Hát tízezret. ... Hetvenhatezerből élek. ... Gyed mellett nem dolgozhatok,

„(Váláskor) A lányom kilenc-tíz, kilenc valahogy így. (Bíróság nem ítelt meg tartásdíjat?) Megítélt csak nincs miből. (Segített valaki?) Szüleim, mikor mennyit, kétezer – ezer forint, (Dolgozni el tudott menni? A betegségem miatt nem nagyon. (Le volt százalékolva?) Le voltam negyvennégyre, de huszonkilencre levették.

„Rezsielmaradás? Most is el vagyok maradva rengeteggel... a villanyt tudom csak egyedül. Hát huszonkétezerből miből fizessem? Tizenháromezernégyszáz családi pótlékból? Sokat még enni sem eszünk. ... (Húsvétkor mi volt enni?) Nem volt semmi se, éhes volt a tyúk is, nem tudott tojni.”

A fenti idézetekből jól látszik, hogy az egyszülössé váló családok egyetlen biztos bevételi forrása a gyerek(ek) után járó pénz, az összes többi forrásra, amire a volt élettárstól, a szülőktől, a rokonoktól számíthatnak esetleges. Mi történik, ha gyorsan kell a pénz (például gyógyszerre) és nincs, és az ismerőseik sem tudnak adni? Akkor már csak a kamatos pénz marad. Általában pár ezret vesznek fel, de ez összeg egy év alatt akár milliós nagyságrendűre is felduzzadhat (Béres – Lukács, 2008). A kamatos pénz, mintha visszaszorulóban lenne, az interjúk során egyetlen egyszer sem említették. De Lyukóban az egyik buszmegállóban egy anya három kiskorú gyermekével várta a buszt, és közben arról beszélt egyik ismerősének, hogy kamatos pénz miatt kell elhagyniuk az otthonukat.

Újra párkapcsolat

Az ellehetetlenült egyszülős család helyzete többféleképpen „oldódhat meg”. Az első típus, hogy a felbomlott kapcsolat áll ismét helyre. A fenti idézetekben többször is láthattuk, hogy a pár egyik tagja megbocsát és visszafogadja az élettársát. Az interjúk azonban nem szolgáltatnak arra példát, hogy ilyen formán tartósan rendeződne a korábban felbomlott kapcsolat, biztos van ilyen is, de mi azt találtuk, hogy ez a visszafogadás inkább csak egy fázisa a végleges elválásnak.

A második típusban új kapcsolat jön létre, ami egy összetett kérdés. Erről így fogalmaz az egyik helyi roma szervezet vezetője:

„Húsz - huszonnégy éves, sokat tapasztalt, hogyan választanak ilyenkor? Nagyon nehéz a választásuk, azt kell, hogy mondjam nagyon kevés jó ember van,- férjnek való -, ha van az ugye már férj, tehát nagyon nehéz az esetük, és ilyenkor jön az, amit az előbb mondtam, hogy próbálkoznak, de többnyire sikertelenül. Egy huszonnégy éves nő, akinek már van már gyereke és magának való férjet akar találni, huszonöt-harminc év között, a jó férjek már mind

foglaltak. A rosszak vannak szabadon, na abból válogathat. Nincs az, mint régen, hogy minden férj dolgozott és eltartja a családját, ez már nincs ma. Mikor összekerülnek tizenhat-tizenhét évesen, akkor nem tudják, hogy kihez kerülnek és akkor vagy jó lesz a férj vagy nem lesz jó. De ilyen korba már sokkal nehezebb választani. Hiába okosabb a nő, többet megélt, tapasztaltabb, de sokkal nehezebb a helyzetük. Ezt gondolom és ezt is látom, mert próbálkoznak, mert nagyon sok asszony ott marad egy gyerekkel fiatalon és egyedül nem élheti le az életét, keres magának férjet, de nem talál magának normálisa, olyan férjet, aki képes arra, hogy eltartsa a családját, felnevelje más gyerekét, ez egy nagyon fontos tényező. Ilyet nem talál, mert ha vannak is, azok jó férjek és élnek a családjukkal.

Az anyának már ott van egy gyerek, neki már konkrétan kell keresni olyan személyt, aki elfogadja a más gyerekét, sokkal, de sokkal nehezebb. Pont ebből adódik, hogy a nő a saját korosztályából, már nem talál alkalmas, megfelelő férjet. Hol tud keresni? A fiatalabb korosztályban. ... Na most, az a fiatalabb fiú, aki egy idősebb anyával próbálja elkezdni az életét, az biztos, hogy nem egy ilyen nagyon bulizós fajta ... hanem pontosan az a fajta, aki otthonülő, meggondolt. Huszonhárom évesen is tudja, hogy neki család kell, neki el kell, hogy tudja tartani a családját. Ebből a szempontból nem olyan rossz választás ez a fiatalabb korosztály, mert ha olyat választ, aki bulizós, az csak pár hónap. Megjegyzem a fiatal (tizenéves) lányoknak nem jön be ez a fiatalember.”

A fenti idézetből jól látható élettársi kapcsolatból elvált gyermekeit nevelő anya dilemmája. Találtunk mi is a számozott utcákban, erre a típusra példát: Egy négygyerekes, huszas éveiben járó anya megtalálja a nálánál fiatalabb párját, aki elfogadja az előző kapcsolatból származó gyerekeket, ráadásul úgy, hogy a nő már nem akar több gyermeket, mert a meglévőket is csak rendkívül nagy nehézségek árán tudják felnevelni. Talán nem véletlen, hogy erre a „rendes” emberre a helyi gyülekezet tagjai között talált rá.

Az új kapcsolat másik típusa, amikor két elvált ember talál egymásra, és mindkét kapcsolatból vannak gyerekek. Ez olyan értelemben könnyebb, hogy a másik kapcsolatból származó gyermekek elfogadása kölcsönös. Itt viszont az új kapcsolatból való gyermekvállalás a nagy dilemma, mert legalább két gyermek már eleve van, és a születendő közös gyermek(ek) ellátása további súlyos terhet ró a családra.

Az utolsó típusban a családját egyedül nevelő anya, már soha többet nem akar új párkapcsolatot. Így nyilatkozik erről egy húszas éveinek közepén járó háromgyerekes anyuka:

„(Most nincs valakije?) Nem nincs, nem is akarok. (Nem akar?) Nem. (Miért) Nem akarok még egy lépést, nem. Hát most elsőbbek a gyerekek. Így is azok voltak.”

Vagy egy idősebb nő ugyanerről a kérésről:

„Belefáradtam. Éli az ő életét (a volt élettárs), én meg élem az enyémet. Ennyi. (Újraházasodni?) Soha. Én mellettem ember nem fekszik. ... Nemhogy a gondolatától, hanem rosszul is vagyok attól is, ha kimondom. Nagyon jól megvagyok. Átjönnek a gyerekeim, jóllaknak, ki van takarítva. ... Én mellettem nem fekszik ember, én mellettem nem. Elég volt.”

A korábbi kapcsolatból származó sérelmek, valamint a szegénység szubkultúrájában általánosan elfogadott alárendelt női szerep az, amit ezek a „sokat türt” asszonyok már nem vállalnak. Tökéletesen fejezi ki ezt, az egyik alkoholista férfi interjúalany:

„Ha idehoznám magamhoz, akkor neki kuss. magyarul...”

A nyomornegyedekben élő nőket fiatalon, - tipikusan fiatal korúan - a szegény szubkultúra férfi ideálja ejti rabul, idővel azonban - keserű tapasztalataik következtében lényegében a középosztálybeli férfi válik az új idellá. Reálisan, márpedig ezek a nők a realitások talaján élnek egyfajta középosztályi minimum, amire van némi esélyük, azaz a férfi ne uralja őket - annyira, hanem legyen inkább társ, és a lehetőségekhez képest próbálja eltartani a családot. Amikor az elvált anya a fiatalabb férfiak közt párt keres, már más kritériumok alapján választ, mit egy tinédzser lány, de megkockáztatható az az állítás is, hogy egy idősebb nőt nem lehet úgy uralni, pusztán a kora miatt, meg ráadásul, ő már anya is, és ez is további tekintélyt biztosít számára, tehát a férfi pozíciója ebben a pártípusban talán gyengébb és ez is az egyenrangúbb kapcsolat irányába hathat.

A másik típusban, ahol két csonka családfő létesít párkapcsolatot, már eleve a helyzetből adódóan kompromisszum késznek kell lennie mind a nőnek, mind a férfinak, és ez is abba az irányba fejti ki hatását, hogy társak legyenek inkább.

Ha újra kezdhethném...

Az interjúalanyok, ha újra kezdhethék az életüket, akkor az életminőségük növelésére törekednének. Ezt példázza az alábbi idézet:

„Csak, hogy a gyerekeimnek legyen, nem gazdagságot kívántam én, csak annyit, hogy legyen egy házuk, és nagyon szépen éljenek, hogy ne éhezzenek. Én ezen kívül semmi mást, csak ennyit.(Mit csinálna másképp?) Ha visszaforgatnám az időt, akkor csak egy gyereket. (Igen? Miért?) Hát azért, mert nehéz őket nevelni. Hát úgy, hogy van három fiam, meg egy lányom, dönteni nem tudnék, Csak egyetlen gyereket, és mindent másképp csinálnék. ...Gyerekkorom óta elkezdenék gyűjteni gyűjtekezni, csak addig gyűjtekeznék, amíg egy házat nem írhatnék az ő nevére ... az az igazság, hogy nagyon sok pénzt elbasztunk, jöttünk-mentünk fiatalok voltunk, szórakoztunk, ez már nem megy. Ha lehetne csak ennyi.

Az idézetből látható, hogy az életminőség növelésének egyik eszköze, hogy kevesebb gyermeket vállalnának, de azoknak viszont jobb körülményeket teremtenének.

A szociális rendszer lehetőségei és korlátai

A szociális rendszer lehetőségei rendkívül korlátozottak, ezt illusztrálja a családterapeutával készült interjúrészlet:

„A veszekedések éppen a féltékenység miatt kezdődnek, egyszerre van az jelen, hogy elég prüdek, és szemérmesek, - és sokszor nincsenek határok, ... Ha van egy ünnepség és mindenki italozik, ott megesnek olyan helyzetek, hogy lesz egy féltékenységi jelenet, egy veszekedés. Mondjuk a férfi elveri az asszonyt, úgy próbálja helyre tenni. Ami megint nehéz: ebbe beleavatkozni. Vannak ilyen kritikus pontok, amiben vállalok egy álláspontot, hogy ne így kezeljék, - kezeljék másképp: beszéljék meg. Na most ez megint egy nagyon érdekes dolog, hogy hogyan beszéljék, meg abban a kis helyiségben amiben mindenki mozog? Van még egy tv, - ki- bejárákálás van. Hogy lehet elérni, hogy a pár a párkapcsolati veszekedéseit, ne a gyerekek előtt intézze? Ez egy kardinális dolog, ha ebben, ha tudnának változtatni.”

Felvetődik a költői kérdés: Miért korlátozottak a szociális rendszer lehetőségei? A fenti idézetben benne van a válasz. Egyrészt a szegénység szubkultúrájában a nőt birtokolják a férfiak, vagy legalábbis ez a tipikus, azaz nagyon más a párkapcsolat jellege, mint a társadalmi hierarchia magasabb fokain. Másrészt azok az ismeretek, amiket a területen dolgozó szakemberek elsajátítottak egyáltalán nem, vagy csak nagyon korlátozott mértékben használhatóak: nem oldható meg, hogy a pár egyedül maradván megbeszéljenek bármit, hiszen még a nemi életük is a többiek, - a gyerekek előtt zajlik. Így marad a tűzoltás:

„Olyan nagy sikerélményem nem szokott lenni ezeknél a családoknál, hogy nagyon megváltoznak a dolgok, inkább csak működőképesebbek lesznek a dolgok. Volt betegesen féltékeny pár nálam. Olyan szinten volt féltékeny a férfi, gyakorlatilag este ha elment pisilni a nő, akkor mindig megvádolta, hogy a pasijához ment. A wc az kint van a francba. Biztos, hogy nem a wc-re ment, ezt nem hiszi el. Már ebből kitört a cikrusz, össze is veszte, össze is verekedtek adott esetben. Olyan szintű volt a féltékenység, hogy akár már pszichiátriai szintű volt. Itt is inkább enyhíteni lehetett. (Hogyan tudta ezt enyhíteni?) Az szokott nekik segíteni, hogy több önkontrolljuk legyen, - ha a nő nem érzi így jól magát, az elég kevés motivációt jelent a férfiaknak, - de ha már a gyerekeiket elveszíthetik e miatt, ha majd e miatt a gyámügy elveszi a gyereket, akkor jó, egy kicsit igen, akkor változtatnak valamit.” (családterapeuta)

Összefoglalás helyett

A nyomornegyedekben élők körében, ahogy azt az előzőek során láthattuk a párkapcsolatok felbomlása önmagában is nagyon súlyos teher lehet. Az alábbiakban megpróbáljuk ezt a kérdést tágabb társadalmi kontextusban értelmezni, a célból, hogy e probléma valódi súlyát érzékeltessük.

A nyomornegyedekben és az elsumosodó falvakban élők lélekszáma durva becsléssel élve (Spéder 2002) az ország teljes népességének nagyjából tíz százaléka, amire végül is azt lehetne mondani, hogy ez nem is olyan sok.

De az Európai Unióban a társadalmi egyenlőtlenségek további növekedésére lehet számítani: Piketty (2015) kimutatja, hogy az utóbbi évtizedekben a tőkéből származó jövedelmek nagyobb arányban növekednek, mint a bérből élők jövedelmei. Ez Piketty szerint komoly kérdéseket vet fel a jóléti államok fenntarthatóságát illetően, mert ez a tendencia a jóléti államok kialakulása idején – a 60-70-es években még fordított volt. Ebből kiutat a tőke és a nagy vagyonok nagyobb méretű megadóztatása jelenthetné, de ennek kivitelezhetősége komoly kétségeket vet fel.

A Közép-Kelet-Európai régiót illetően további komoly aggodalomra adhat okot az elvándorlás kérdése, Magyarország tekintetében közel fél millió főre tehető az eddig elvándoroltak száma, akik minden bizonnyal hiányoznak majd a társadalombiztosítási rendszer fenntartásában.

De térjünk vissza a borsodi elsumosodó területekhez. E terepen végzett kvalitatív szociológiai kutatás eredményei (Gyukits - Karlovitz – Papp. Z. 2015) egyértelműen abba az irányba mutatnak, hogy még az itt élő általános iskolások döntő többsége is külföldön képzelel el a jövőjét. Ráadásul ezek az elképzelések nem légből kapottak, a gyerekek kapcsolati hálójában ugyanis van olyan személy, aki kint dolgozik, mondjuk Németországban hegesztőként, forintra átszámolva havi egy millióért, és ő az élő példakép.

Biztos nem fog sikerülni minden diának a külföldi munkavállalás, már csak azért sem, mert ennek feltétele a továbbtanulás, - legalább valamilyen szakmunkásképző elvégzése, ám ezekben az oktatási intézményekben a lemorzsolódás ma 40%-os (Papp. Z. 2011).

Nincsenek erre vonatkozó adatok, de e kutatás során is láttuk azokat a gyerekeket, akik a felbomlott párkapcsolatból ottmaradtak valamelyik szülőnél. Akik hányatott sorsuk miatt sokszor magatartászavarosak, iskolai tovább menetelük pusztán e miatt is kétséges. Ráadásul eleve szegénységbe születtek, a szüleik párkapcsolatának felbomlása ezt a szegénységet tovább mélyítette, e-képen a tanulás elemi feltételei sem adottak. Így az általánost még valahogy elvégzik – mivel ezt ma már szinte mindenki elvégzi. De ők lesznek azok, akik nagy valószínűséggel lemorzsolódnak a továbbtanulás során. Pusztán általános iskolai végzettséggel, pedig kitörési esélyeik a szegénységből rendkívül rosszak, hiszen megélhetésük a segélyen, a közmunkán, az alkalmi munkán – ami mögött többnyire nincs társadalombiztosítás, és a lomizáson alapszik.

Itt tehát a szegénység ciklikus újratermelődéséről van szó, ráadásul úgy, hogy aki tud külföldre megy még ebből a rétegből is. E kettős folyamat a régió elsumosodását nagymértékben felgyorsíthatja.

Mit tehet a szociálpolitika? A megoldáshoz elengedhetetlen a jó diagnózis, annál is inkább, mivel e probléma a szociális rendszer több szegmensét is érinti egyszerre: úgymint oktatás, foglalkoztatás, gyámügy, egészségügy stb.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a nyomornegyedekben az első párkapcsolat sokkal fiatalabb életkorban – általában fiatalkorúan – létesül. Szintén tipikus a fiatalkorú nő lényegesen – tíz-húsz évvel idősebb – férfival létesít élettársi kapcsolat. E lányok a

„macsókat” keresik – és találják meg, ennél fogva olyan párkapcsolatban szülik meg egy – két – három gyermeküket, amelyek eleve rendkívül bomlékonyak. Szétmennek pár év után egy fiatalabb nő, az alkohol vagy a folyamatos bántalmazás miatt. A fiatal anya akkor eszmél, amikor már késő: Ott maradt a gyerekeivel egyedül, egyetlen biztos bevételét az alanyi jogon járó segélyek képezik, munkát vállalni a kisgyerekei miatt nem tud, még ha lenne, akkor sem, és addigra lehet, hogy már fedél sincs a feje felett. Ez az alapeset, ennek számos variációja létezik: a gyermekeivel egyedül maradt anya, lehet, hogy vissza tud költözni a szüleihez, vagy befogadja valamelyik testvér. Olyan típus is van, hogy a nő áll össze valakivel, de a korábbi kapcsolatából származó gyerekeinek sorsa így is elég bizonytalan. Aztán van olyan is, hogy ismét összeállnak, majd megint szétmennek a párjával

Ennek a fiatalkorúan létesített párkapcsolati modellnek az igazi vesztesei a belőle származó gyermekek, ugyanis a párkapcsolat felbomlásából olyan hátrányai származnak, hogy a szociális ellátórendszer csak enyhíteni, de ellensúlyozni nem képes.

Tehát olyan programokra lenne szükség, ami arra ösztönöz, hogy ne fiatalkorúan, hanem később, nagyobb tapasztalatok birtokában kerüljön sor a családalapításra.

Irodalom

- A gyermekvállalás társadalmi gazdasági háttérének területi jellemzői. (2012) KSH. Budapest. 2012. október 13. oldal
- Ambrus, Péter (1988): A Dzsumbuj. Budapest: Magvető Kiadó
- Béres, Tibor . - Lukács, György (2008): Kamatos pénz a Csereháton. *Esély* 2008/5, 71-97. oldal.
- Granovetter, Markt (1998) A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. *Szociológiai Figyelő* (3): 39–61. oldal.
- Granovetter, Markt (1994): A gazdasági intézmények társadalmi megformáltsága: a beágyazottság problémája. In.: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.) *A gazdasági élet szociológiája*. Budapest: Aula, 61–79.
- Gyukits György (2003) Gyermekvállalás a nagyvárosi szegénynegyedben élő fiatalok körében. *Szociológiai Szemle*. 2003/2. 59-83. oldal.
- Gyukits György – Sándor Imola (2003): A romák egészségvédelmét szolgáló oktatási program a Dzsumbujban. In.: LAM, 13. évf. 1. szám 2003. február, 85-87. oldal
- Kelly, Patrizia-Fernandez (1998) Társadalmi és kulturális tőke a városi gettóban: következmények a bevándorlás gazdaság-szociológiájára. In Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.) *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula, 239-280.
- Kolosi Tamás (1987): Tagolt társadalom. Gondolat, Budapest.
- KSH, 2011. évi népszámlálás. 4. Demográfiai adatok, 2013. 12. oldal
- KSH Születés körüli halálozások Magyarországon. Statisztikai tükör VI. Évf. 88. szám 2012. November 12.
- Lazarsfeld, Paul – Jahoda, Marie – Ziesel, Hans (1999) *Marinethal*. Budapest, Új Mandátum
- Lewis, Oscar (2000) A szegénység kultúrája. In Győri Péter (szerk.) *A város, a város társadalma, életforma-csoportok*. Társadalomismereti szöveggyűjtemény. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Szociális Munkás Szak, Budapest, Tótfalusi Tannyomda, 310-318.
- Lewis, Oscar (1968) *Sánchez gyermekei*. Budapest, Európa
- Merton, Robert K. (1980) Társadalomelmélet és társadalomstruktúra. Budapest, Gondolat.
- Népmozgalom 2012. Statisztikai Tükör. VIII. Évfolyam 30. Szám. 2013. Április 25. 2. oldal

Philips, Roderick (2004): Amit Isten összekötött... / A válás rövid története. Osiris. Budapest,

Piketty, Thomas (2015): A tőke a 21. században. Kossuth, Budapest.

Recent Demographic Developments in Europe 2003. 2003 Strasbourg: Council of Europe Publishing.

Somlai, Péter – Tóth, Olga (2002): A házasság és a család változásai az ezredforduló Magyarországon. In.: Educatio. 20002/3. 339-348- oldal.

Spéder Zsolt (2002) A szegénység változó arcai. Budapest, Századvég Kiadó.

Spéder Zsolt (2005) Az élettársi kapcsolat térhódítása Magyarországon és néhány szempont a demográfiai átmenet értelmezéséhez. Demográfia 48. Évf. 3-4- Szám. 167-216. oldal.

Papp Z. Attila (2011): Idősoros roma tanulói arányok, és kihatásuk a kompetenciaeredményekre. In.: Cigány kisebbség: oktatás, egyház, kultúra. Prominorite/3.